420 DE ANI DE LA TIPĂRIREA PALIEI DE LA ORĂŞTIE

Constantin Leonte

La 14 iulie 2002 s-au împlinit 420 de ani de când în cetatea Orăştiei, din comitatul Hunedoarei s-a încheiat de tipărit în limba română lucrarea numită **Palia de la Orăştie** care cuprinde în sine primele două cărţi din Sfânta Scriptură a Vechiului Testament, Facerea şi Ieşirea. Monument de seamă al vechii noastre literaturi, Palia ocupă un loc deosebit printre textele româneşti din secolul al XVI-lea.

În secolul al XVI-lea cultura română ia avânt deosebit datorită introducerii tiparului, imprimării de cărţi în graiul străbun şi tălmăcirii în continuare şi mai stăruitor, în acelaşi grai, a Cuvântului mântuirii relevat atât în Vechiul Testament, cât şi în Noul Testament. Făcând referiri la tălmăcirea în limba română a Bibliei sau numai a unor părţi din ea, aşa cum este Palia, trebuie să ştim că o astfel de acţiune a început la noi încă din secolul al XV-lea.

S-au tălmăcit **Psalmii**, **Faptele Apostolilor** şi foarte probabil Evangheliile; toate acestea au fost cărţi pentru cult, dar şi pentru educaţia religios morală. Unele din aceste traduceri se păstrează şi astăzi în câteva manuscrise cunoscute în literatura de specialitate sub numele de **Codicele Voroneţean, Psaltirea Scheiană, Psaltirea Voroneţeană, Psaltirea Hurmuzachi**.

După cum se ştie, **Palia de la Orăştie** este prima încercare de traducere în româneşte a începutului Sf. Scripturi a Vechiului Testament. Mai precis, a primelor două cărţi ale Pentateuhului "lui Moisi proorocul".

Împrejurările în care a apărut lucrarea sunt bine cunoscute. În prima parte a secolului al XVI-lea – deşi se introdusese şi la noi tiparul – o astfel de activitate totuşi şi-a încetinit mersul. Ea s-a înviorat mai ales după pătrunderea şi răspândirea protestantismului în Transilvania. Destul de degrabă, după apariţia ei, ideile Reformei,– dintre care una cerea săvârşirea slujbelor în biserici şi citirea Sfintei Scripturi în limba credincioşilor – au ajuns şi la nord de Carpaţi, saşii îmbrăţişând luteranismul şi ungurii calvinismul. Şi unii şi alţii apoi au încercat să atragă la noua lor credinţă – fără succes însă – pe autohtoni, adică pe românii, rămaşi ortodocşi, care reprezentau populaţia majoritară a ţării. Dacă acţiunea de convertire a saşilor, adică a luteranilor, a fost destul de domoală, în schimb cea a calvinilor, în majoritate unguri, a fost foarte stăruitoare, chiar conducătorii ţării fiind calvini şi având astfel la îndemână toate mijloacele pentru a face aceasta. Înainte de anul 1566, unul dintre aceştia, principele Ioan Sigismund Zapolya (1540-1571), de pildă, a înfiinţat pentru românii din Transilvania o ierarhie româno-calvină, în frunte cu "episcopi-superintendenţi aleşi" dintre acei clerici români care simpatizau

sau trecuseră la confesiunea lui.

În acest an, 1566, un astfel de "episcop superintendent ales", cum li se zicea, era Gheorghe de Sângeorz, decedat în 1569, care de mai multe ori s-a plâns principelui – cunoscător şi al limbii române – de greutăţile ce-i făcea în activitate refuzul românilor de a îmbrăţişa calvinismul. I-au urmat Pavel Tordaş (1569-1577), care, în 1570, cerea preoţilor români să cumpere **Psaltirea** şi **Liturghierul**, imprimate în limba lor, în acest an, de diaconul Coresi la Braşov, şi Mihail Tordaş (1577-1582). Nici unul dintre ei n-a reuşit să atragă pe români la calvinism, ortodocşii păstrându-şi pe mai departe credinţa străbună.

Totuşi acţiunea de convertire şi a luteranilor şi a calvinilor a avut pentru aceştia unele rezultate pozitive. Şi unii şi alţii, potrivit principiilor Reformei, stăruiau ca slujbele în biserici şi cuvântul Sf. Scripturi să se facă şi, respectiv, să se citească în limba poporului; fără deosebire, ei cereau şi îndemnau la imprimarea de cărţi în limba română. Acest fapt, cum remarca Nicolae Iorga, a adus "înjghebarea unei culturi naţionale, crearea unui curent care merse să învie, mult mai departe decât hotarele Ardealului, scrisul şi cugetarea neamului"[1]. Totodată o asemenea acţiune a făcut, desigur, ca în prima parte a celei de a doua jumătăţi a secolului al XVI-lea, referindu-ne numai la Sfânta Scriptură, să apară în româneşte câteva părţi din cuprinsul acesteia. Aşa, prin truda şi osârdia românilor diaconul Coresi şi Filip Moldoveanu şi, de bună seamă, în unele cazuri şi cu "ajutorul" şi îndemnul unora dintre protestanţi, la Sibiu şi Braşov, au văzut lumina, în limba română: **Tetraevanghelul** (1561), **Apostolul** (1563), **Evanghelia cu învăţătură (Cazania)** (1564 şi 1581) şi **Psaltirea** (1577) şi iarăşi în româneşte – dar cu litere latine şi ortografie ungurească-săsească, foarte probabil la Cluj, pe la 1570, **Carte de cântece sau Psalmi**.

Moartea, în martie 1571, a principelui Ioan Sigismund Zapolya şi ajungerea la conducerea Transilvaniei a catolicului Ştefan Bathory (1571-1576) au făcut ca, pe de o parte, activitatea prozelitistă calvină printre românii ortodocşi să scadă în intensitate, iar, pe de alta, ca organizarea bisericească a ortodocşilor să reînvie şi chiar să se întărească, dându-le astfel posibilitatea de a rezista cu şi mai mult succes asaltului calvin. Textele imprimate în româneşte în această perioadă încep să se rărească simţitor.

Faţă de o astfel de situaţie, către începutul deceniului nouă al secolului al XVI-lea, calvinii, împreună cu noul "episcop-superintendent" Mihail Tordaş, îşi reînnoiesc activitatea de convertire. De data aceasta, fiind la conducerea ţării principi catolici, s-a ajuns la încercarea de a se imprima întreaga Biblie în româneşte. **Palia de la Orăştie**, de acum patru secole, este un rezultat al acestei tentative[2].

[1] N. Iorga, **Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul şi Mitropolia Ardealului**, Bucureşti, 1904, p. 8.

[2] Mario Roques, **Les premiers traductions roumains de L'Ancien Testament, I. Palia D'Orăştie (1581-1582). Preface et livre de la Genese**, Paris, 1908, p. XV.

Acestea sunt împrejurările în care s-a tălmăcit în româneşte şi s-a imprimat, în anul 1582. Această lucrare, care, "fără îndoială, e una din cele mai însemnate cărţi româneşti din suta a şaisprezecea"[3].

Numele **Palia** dat de traducători, vine de la femininul adjectivului grecesc, care în limba noastră înseamnă vechi, veche şi care se folosea în limba "cărturărească" din secolul al XVI-lea pentru a desemna Vechiul Testament, prima parte a Bibliei. Cum am arătat, traducerea de la Orăştie cuprinde primele două cărţi din cele 5 cărţi ale lui Moise, şi anume: Batiia-Geneza-Facerea şi Ishodul-Exodul-Ieşirea.

Lucrarea consta din 160 de foi, din care şase sunt "liminare", iar celelalte grupate în 20 de caiete. Pe primele 11 caiete se află cuprinsul celei dintâi cărţi (Geneza), iar pe caietele 12-20 conţinutul Exodului. Palia este imprimată pe hârtie groasă de culoare albă-gălbuie, iar tiparul cărţii este numai într-o singură culoare, negru, fiind executat cu litere asemănătoare celor din unele cărţi imprimate de diaconul Coresi. În total, Palia are 320 de pagini.

"Partea Paliei de întâi", un fel de introducere, se referă la Vechiul Testament şi la "cele cinci cărţi ale lui Moisi proorocul" făcându-se precizarea că ele sunt întoarse "pre limba rumânească". Îndată sunt enumerate "cărţile" Vechiului Testament "ce se cheamă Scriptura Sfântă dentru rostul Domnului zis şi grăit şi se ţinu în Beseareca sfântă".

Conform ostenitorilor Paliei, acestea sunt în număr de 37 şi şirul lor se deschide cu enumerarea cărţilor Pentateuhului, înşirate aici cu numele lor "sârbeşti": "Batiia, Ishodul, Levia, Cisla şi Ftorozacon". Precizând, în continuare, că "den acestea toate – cărţile Vechiului Testament – nu-s multe care n-au ieşit în limba rumânească den ceale cărţi sârbeşti şi greceşti", arată că "acmu asupra de-acestea tiparituse aucestea doo cărţi dentaniu a lui Moisi proroc".

"Batii, în care Batie şi carte dentâniu scris-au sfânt Moisi âncepătura a toate fâpturilor, mai vârtos iară omul, întru ce aşezătură l-au rodit, că i-au rodit în curţie, în mândrie şi sfinţenie dup-acea cum au căzut şi apoi cumu se-au sporit oamenii de la Adam şi de la Eva, cumu se-au împărţit în lume şi cumu s-au adus pre capete-ai pentru păcatele sale potopul apeei şi cum au rămas în corabie numai Noe patriarhul de toată lumea în vreamea potopului. Şi iară Noe însuşi al optul se-au izvodit iarăşi a doo lume. Scrie-se şi aceasta dup-acea cum au ales Dumnezeu Avraam, patriarhul den Halsei, şi fu lui făgăduită blagoslovenie. Isac, Iacov şi despre Iosif cu bun naravul sau şi Iacov cu feciorii săi cum fu dus în Egipet".

"Ishod, în care scrie Moisi cum a adus afară Dumnezeu pren Moisi israeliteanii den ţara Eghipetului, dup-acea cumu i-au trecut prespre Marea Mohorâtă cu mana în pustie şi le-au dat lor legi şi cel cort şi scule bisericeşti, le-au poruncit a face şi a cinsti Domnezeu".

[3] Dr. Iosif Popovici, **Palia de la Orăştie, 1582**, în *Analele Academiei Române*, Seria II, Tom XXXIII, Memoriile Secţiunii Literare, Bucureşti, 1911, p. 517.

Mai departe, aceiaşi ostenitori ai Paliei, sperând poate că vor putea imprima întregul Pentateuh, au înfăţişat aici pe scurt cititorilor şi cuprinsul ultimelor trei cărţi ale acestuia, scriind:

"**Leviia**, scrie Moisi preuţia legiei vechi slujba leviţilor, jirtvele şi alte slobozii de greşeale de afară şi alte legi de de-afară".

"**Cisla**, în care Moisi proroc scrie mainte sama şi numărul fiilor lui Israil şi al leviteanulor, dup-acea descălecarea şi sălaşele fiilor lui Israil în pustine şi rândul tabarului şi tremeaterea iscoadelor în ţara Hananului, între care iscoade au fost şi Isus Navin cu Calev. Scrie-sa încă şi multa imputarea lui Israil în aleanul lui Domnezeu şi lu Moisi şi pentru aceaia şi bătăile, peririle lor multe. Lângă aceastea iară prorociia lu Valaam prorocul, numărul sălaşelor şi locurelor unde-au descălecat gloata lu Israil în cei 40 de ani, ostenirea lor cu păgânii şi tot ce s-au tâmplat den al doilea an după ieşitul lor den Eghipet până la moartea lu Moisi".

"**Ftorozacon**, în care Moisi scrie de iznoavă toate legile şi poruncile ce au fost dat şi poruncit Domnezeu pre Moisi părinţilor a fiilor lu Israil, ca pentru necrezuţiile toţi căzură şi murіră în pustie, carii ieşise den Eghipet, şi lu Moisi fu-i iară de iznoavă a proceti fiilor acelora ce Domnezeu părinţilor lor poruncise, cum să se pomenească pre însăşi ei şi să ştie leagea Domnului".

Arătând apoi că în afară de "aceaste cinci cărţi a lu Moisi", ei ostenitorii Paliei, "folosul celor proroci mulţi alalţi" nu au putut "scrie" – adică tipări – pe foile 4 şi 5 liminare vorbesc despre "usebitura şi alesătura" dintre cărţile "prorocilor bătrâni" şi "legea noo" deci raportul dintre Vechiul şi Noul Testament. Cu toate acestea, "printru multe folosuri şi hasne", ei îndeamnă a se "citi" şi a se "ţinea" atât "legea veche", cât şi "cărţile prorocilor", deoarece "cine nu va citi acealea scripturi nemica slavele lui Domnezeu nu poate şti". Stăruind în continuare asupra folosului pe care-l poate aduce cititul "cu inima trezva" şi a unora astfel de cărţi, la sfârşitul acestui lung paragraf de doctrină din "introducere", truditorii Paliei implorau pe Dumnezeu ca "pentru cel drag Fiiul tău Isus" – nu şi pentru sfinţi – să-l "inlumineze cu Duhul Sfânt al său" şi-l adresează această rugă – cu oarecare iz protestant, se pare, vorbindu-se, în cuprinsul ei despre "miluială": "Milostivu şi de vecie putearnic Domnezeu, rugăm tine ca drag părintele nostru, noi mişeei greşiţi şi păcătoşi, nepotreabnici robi şi viermi, slugile tale, ascultă-ne milcuiala. Ceastă puţinea muncă din voditura Duhului Sfânt, fă-o cu rod şi cu folos supt numele tău"[4].

Raportul dintre Vechiul şi Noul Testament este bine precizat, ostenitorii traducerii afirmând că primul aşezământ a fost "umbra şi semnul venitul a Domnului nostru Iisus Hristos".

Pe ultima filă liminară – a şasea – se afla un fel de "prolog", iar pe verso "epilogul". În prolog, truditorii Paliei afirmă că "văzum cum toate limbile au şi înfluresc întru cuvintele slăvite a lui Dumnezeu numai noi românii pre

[4] Pr. Niculae Şerbănescu, **Palia de la Orăştie. Patru sute de ani de la imprimare: 1582-14 iulie-1982**, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul C (1982), nr. 7-8, p. 697-698.

limbă nu avem".

Iar în epilog: "Den mila lui Dumnezeu, eu Şerban diiacu meşterul mare a tiparelor şi cu Marien diiac dâindu în mâna noastră ceaste cărţi, cetind şi ne plăcură şi le-am scris voo fraţilor români şi le cetiţi că veţi afla ăntrz iale mărgăritariu scumpu şi visteriu nesfârşit cunoaşte-veţi folosul buneaţilor şi plata păcatelor de la Dumnezeu întru ceaste cărţi.

Scrisu-se-au ceaste cărţi sfinte anii 7090. Porojdestva (hristo) vo, 1582, mesta Iule 14, în cetate în Orăştie".

Trebuie amintiţi "autorii" Paliei: Tordaş Mihaiu, Herce Ştefan, propoveduitorul Evangheliei lui Hristos în oraşul Cavaran-Sebeşului, Zacan Efrem, dascălul de dăscălie al Sebeşului, Pestişel Moisi, propoveduitorul Evangheliei în oraşul Lugojului şi Achirie, protopopul varmigiei Henedoriei.

Până acum, din **Palia de la Orăştie** s-au descoperit numai şapte exemplare, din care şase au unele lipsuri. Primul exemplar se găseşte în Biblioteca Universităţii Ungare din Budapesta, al doilea se află în Biblioteca Batthyaniana din Alba-Iulia, iar al treilea se păstrează în fondul de carte veche românească al Bibliotecii Academiei Române, filiala Cluj. Celelalte patru exemplare se află la Bucureşti, în secţia Documente şi texte vechi, Biblioteca Academiei Române.

Celor care au trudit pentru realizarea unuia dintre primele monumente ale limbii noastre literare, li se cuvine deplină gratitudine. Aceasta pentru că "autorii" Paliei, deşi, repetăm, aveau în faţă mai multe "originale" ale textului ce tălmăceau, nu s-au lăsat întru totul robiţi lor. Dimpotrivă, ei cunoscând bine şi limba română, au ştiut să contribuie personal, în frământările unui veac de muncă literară, pentru a folosi cuvinte expresive, care deşteaptă imaginaţia şi mişcă simţirea[5]. Aceasta a făcut ca traducerea lor, prin precizie, înţeles deplin şi limpede, să fie o traducere modelk, care trebuie pusă mai presus decât oricare alta făcută de români[6] până atunci[7]. Aceasta face, iarăşi, ca în "ciclul traducerilor româneşti din veacul al XVI-lea, Palia să ocupe un loc aparte prin frumuseţea traducerii, prin limba vioaie, pitorească şi armonioasă"[8] şi, totodată, prin astfel de realizări, să umple un mare gol din literatura românească din acelaşi veac[9].

În afară de acestea, traducătorul învăţat, "care ştia de romani" – şi care, cum s-a văzut, a folosit ca "izvor" şi Vulgata – un "original" latin – cunoscând şi această limbă – "va fi judecat el însuşi că ea seamănă cu a noastră", şi atunci a zis "neamului său – pentru întâia oară –: **români**, nu **rumân**"[10]. Într-adevăr, în "prologul" Paliei, de mai multe ori chiar, acest cuvânt "român" este folosit

---

[5] N. Cartojan, **Istoria literaturii române vechi**, I, Bucureşti, 1940, p. 85.
[6] N. Iorga, **Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688**, Bucureşti, 1904, p. 97.
[7] Dr. Ioan Bălan, **Limba cărţilor bisericeşti. Studiu istoric şi lingvistic**, Blaj, 1914, p. 125.
[8] N. Cartojan, **op.cit.**, p. 65.
[9] Dr. Iosif Popovici, **op.cit.**, p. 523.
[10] N. Iorga, **op.cit.**, p. 98.

"pentru desemnarea colectivității noastre etnice"[11]: "... un Tordaş Mihaiu, ales piscupul românilor în Ardeal... ca văzdum cum toate limbile au şi înfluresc întru cuvintele slăvite a lui Domnezeu numai noi românii pre limbă nu avem. Pentru aceaia, cu mare muncă scoasem den limba jidovească şi grecească şi sârbească pre limba românească 5 cărţi ale lui Moisi prorocul şi patru cărţi ce se cheamă trstva şi alţi proroci câţiva şi le dăruim voo fraţilor rumâni şi cetiţi... că veţi cu adevăr a afla mare visteriu sufletesc".

Arătându-se mai departe că aceste cărţi s-au tipărit cu "multă cheltuială" a lui "Gesti Freanţi" şi cu "truda şi osteneala" diecilor Şerban Coresi şi Marien, se preciza că primul "le-au dăruit voo fraţilor – românilor" şi că ceilalţi le-au "scris voo fraţilor români", spre a le citi, că vor "afla întru iale mărgăritariu scump şi visteriu nesfârşit".

În aceste fragmente, "pe lângă o accentuare mai puternică a unităţii şi conştiinţei de neam (fraţi români)...", surprinde forma **român** şi **românesc**[12], folosită, repetăm, aci şi acum, pentru prima dată la noi – care înlocuia pe "muntenescul rumân din textele coresiene"[13]. Ele însele conţin ideea originii romane a poporului român şi, totodată, fac din **Palia de la Orăştie**, în a cărei "introducere" mai întâi se întâlneşte una din primele afirmări din scrisul românesc ale "conştiinţei autohtone despre originea română a poporului şi a limbii române"[14].

Cu toate că **Palia de la Orăştie** a fost "patronată" de episcopul romano-calvin Mihaiu Tordaş şi deci în mare parte s-a tălmăcit după "original", iarăşi calvin, Pentateuhul lui G. Heltai, totuşi "ea nu se abate de la credinţa ortodoxă". Dimpotrivă, păstrează textul scripturistic, ce prezintă înţelesul lui cel adevărat.

Acum, la împlinirea a 420 de ani de la apariţie, tuturor celor care, în orice fel, au trudit pentru realizarea ei, vie recunoştinţă. Limba română literară în forma în care o cunoaştem astăzi, ca element constitutiv al culturii noastre naţionale, reprezintă rezultatul unei îndelungate şi complexe evoluţii, strâns legată de istoria societăţii româneşti şi a instituţiilor ei de-a lungul vremii, în special de momentele mai importante ale dezvoltării culturale şi ale formării conştiinţei româneşti şi naţionale a poporului român, Biserica Ortodoxă Română fiind prezentă activ de-a lungul istoriei poporului şi limbii române[15].

---

[11] D. Murăraşu, **Istoria literaturii române**, ed. III, Bucureşti, 1943, p. 20.
[12] Adolf Armbruster, **Romanitatea românilor. Istoria unei idei**, Bucureşti, 1972, p. 101.
[13] Ion Rotaru, **Literatura română veche I**, ed. II, Bucureşti, 1970, p. 72.
[14] Adolf Armbruster, **op.cit.**, p. 101-102.
[15] Pr.prof.dr. Dumitru Radu, **Cartea bisericească, factor de promovare a unităţii spirituale lingvistice şi culturale naţionale a poporului român (partea II)**, în *BOR*, anul XCVII (1979), nr. 3-4, p. 404.